

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРОФЕСІЙНОГО РИЗИКУ В ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Висвітлено професійний ризик у діяльності органів внутрішніх справ. Виокремлено тактико-операційні та ситуативно-психологічні чинники, дія яких може спричинити невідворотні наслідки. Розглянуто класифікацію вибору ризикової форми поведінки залежно від наявності або відсутності ситуативного чинника.

Ключові слова: професійний ризик, психологічні засади, органи внутрішніх справ, стрес, професійна підготовка.

Постановка проблеми. Ймовірність надзвичайних подій у сфері професійної діяльності працівника правоохоронних органів значною мірою залежить від такої індивідуально-психологічної особливості, як схильність до ризику.

Готовність до ризику безпосередньо пов'язана з мотивацією особистості на досягнення мети або на запобігання невдачі. Саме ці мотиви найчастіше спричиняють нещасні випадки.

Ризик у психології може означати звернення до діяльності за відсутності впевненості у досягненні її мети.

Під ризиком розуміють дію, спрямовану на привабливу ціль, досягнення якої пов'язано для людини з елементами небезпеки, загрози втрат (неуспіху, програшу, травм, захворювання, смерті).

Поєднання цих двох підходів створює передумову для того, щоб розглядати ризик як ситуативну характеристику діяльності, яка охоплює невизначеність результату і можливі несприятливі наслідки у випадку неуспіху.

Стан дослідження. Різні аспекти професійного ризику в діяльності органів внутрішніх справ тією чи іншою мірою висвітлювались у роботах українських і зарубіжних учених: Н.Л. Гранат, Д.В. Гребельського, М.С. Грінберга, Г.А. Зоріна, З.Р. Кісіль, А.М. Колодія, І.П. Козаченка, В.П. Крошка, Є.П. Приходька, П.П. Побригасєва та ін.

Метою цієї статті є висвітлення питань професійного ризику в діяльності органів внутрішніх справ.

Виклад основних положень. У деяких дослідженнях під ризиком розуміється ситуація неминучого вибору між кількома варіантами дій: менш привабливим, але більш надійним і більш привабливим, але менш надійним. Вирішення за другим варіантом завжди проблематичніше і пов'язане з можливими несприятливими наслідками [1, с. 112].

Такий підхід до розуміння ризику дозволяє в межах концепції мотивації досягнення мети пояснити вияв в особі тенденції до ризику в умовах вільного вибору завдань різної важкості, з'ясувати зв'язки між рисами і якостями людини, її темпераментом, мотивами поведінки, з одного боку, та підвищеною або заниженою схильністю до ризику – з іншого.

У психологічній літературі виділяються тактико-операційні та ситуативно-психологічні чинники, дія яких може спричинити невідворотні наслідки.

Тактико-операційні чинники «небезпечної» поведінки працівника:

- низький рівень професійних знань, фізична і тактична невідповідність, недостатнє володіння зброєю;
- відсутність зброї наготові;
- не здійснено обшук (чи здійснено недостатньо ретельно), не використані наручники;
- дії без необхідної підтримки (прикриття) за перевірки документів, затримання, супроводження правопорушників;
- неконтрольована ситуація поведінки та психічного стану правопорушника;
- обрано недоцільну, хибну тактику поведінки;
- невдале виконання запланованих дій;
- професійно-психологічна невідповідність до дій в екстремальній ситуації.

Ситуативно-психологічні чинники «небезпечної» поведінки працівника:

- втрата пильності, ігнорування ознак небезпеки, невміння вчасно її розпізнати;
- переоцінка своїх можливостей, не контролювання свого психічного стану;
- відсутність або обмеженість почуття небезпеки (сподівання на те, що перебування у службовому приміщенні та статус працівника правоохоронного органу є гарантією від фізичного насильства);
- стереотипні дії, розрахунок «на авось» або на те, що «буде, як завжди»;
- несприятливий фізіологічний або психічний стан (перевтома, конфлікти на службі або в родині, похмільний синдром тощо) [1, с. 113].

Слід виділити важливість таких якостей працівника міліції, як ступінь впевненості в собі, професійна готовність до дій у повсякденних стандартних і головне – нестандартних ситуаціях.

Ймовірність прийняття рішення про ризикову поведінку, як вдома, зворотно пропорційне віку – поступове здобуття життєвого досвіду стимулює і до більш високого ступеня обережності. Психологія

намагається досліджувати причини, умови, обставини, які змушують деяких людей уникати ризику, а інших – добровільно потрапляти в складні ситуації. Останні ймовірно могли б не ризикувати, але вони це роблять свідомо і добровільно.

Пропонуємо таку класифікацію вибору ризикової форми поведінки залежно від наявності або відсутності ситуативного чинника.

1. Ситуативний ризик, під час якого ситуація змушує працівника міліції іти на ризик, ставить його перед необхідністю ризикувати. Своєю чергою, він поділяється на альтернативний ризик, коли у працівника міліції є (хоча й обмежений) вибір, та безальтернативний ризик, коли можливість вибору відсутня, тобто утримання від ризикової дії загрожує загибеллю, екологічною катастрофою тощо.

Прикладом альтернативного ризику є захоплення злочинця, що чинить збройний опір. При цьому не виключається заподіяння шкоди здоров'ю або загибель людей.

Безальтернативний ризик передбачає дії в ситуаціях, коли утримання від дії тягне за собою неминучу загибель людей, екологічну або технологічну катастрофу. В такому випадку ризикова поведінка є не одним із можливих варіантів, а єдино можлива і обов'язкова для особи, що вдалася до ризику у зв'язку з виконанням професійних функцій.

2. Надситуативний ризик, коли працівник міліції вибирає форму ризикової поведінки через свої особисті якості, хоча ситуація, що виникла, не передбачала обов'язкову необхідність ризикувати.

У структурі предметної діяльності ризик може виконувати різноманітні психологічні функції, бути метою діяльності людини. Йдеться про такий ризик, коли, наприклад, працівник міліції хоче таким шляхом самоутвердитися, створити про себе бажану думку, показати, що він не боїться фізичної небезпеки.

Ризик може виступати і в ролі мотиву. Це буває в тих випадках, коли без особливої необхідності правоохоронець вибирає небезпечні способи діяльності. Ризикує заради ризику, щоб отримати гострі відчуття, певну моральну насолоду. Існують різні вияви ризикових дій: навмисні і ненавмисні; мотивовані і немотивовані; реальні і уявні.

Схильність до ризику може мати два вияви: перший – негативний: ймовірність виникнення надзвичайних подій, помилкові дії, порушення норм, інструкцій; другий – позитивний: ефективне виконання ризикового небезпечного завдання.

Завдання професійної підготовки полягає в тому, щоб кожен працівник знав свій необхідний ступінь ризику, який забезпечить найефективніше і безпечніше виконання службового завдання. Отже, професійно-психологічна готовність працівника – це сукупність якос-

тей і властивостей особистості, що зумовлює стан мобілізованості психіки, налаштованість на найбільш доцільні, активні та рішучі дії у складних чи небезпечних для життя і здоров'я умовах виконання службових обов'язків.

У західній літературі чимало уваги приділяється методам попередження дистресу [1, с. 116]. Учені вказують, що не завжди можна досягти попередження симптомів дистресу тільки через формування «пізнання» людиною явних і прихованих причин і механізмів стресу, що виник. Найбільший успіх досягається завдяки комплексному підходу до профілактики і зняття несприятливих виявів стресу. Стрес поділяється на фізіологічний та психологічний. Останній поділяється на інформаційний та емоційний.

Емоційний стрес виникає в ситуаціях загрози, небезпеки. Різні форми його вияву (імпульсивна, гальмівна, генералізована) призводять до змін у проходженні психічних процесів, емоційних зрушень, трансформації мотиваційної структури діяльності, порушення рухової і речової поведінки.

Інформаційний стрес виникає в ситуації інформаційних переважань, коли людина не справляється з завданнями, не встигає приймати правильне рішення в необхідному темпі за високої міри відповідальності за наслідки прийнятих рішень.

Стрес може мати позитивне мобілізувальне значення та негативний вплив на діяльність аж до її повної дезорганізації. В будь-якому випадку працівник органів внутрішніх справ зобов'язаний не уникати небезпеки, а, умовно кажучи, в розумних межах йти їй назустріч. Із психологічної точки зору така поведінка може провокувати імпульсивні, самозахисні, авантюрні форми дії як результат неправильної оцінки ситуації.

Загальна закономірність впливу стресу на працівника органів внутрішніх справ виражається у виникненні стану психічної напруги. До певної межі така напруга діє мобілізувально, поліпшує якість виконання професійних дій. З переходом цієї межі загальний стан погіршується, різко знижується ефективність діяльності. Міра сприйняття, оцінка та реагування на стресовість має не лише індивідуальний характер, але залежить від належності працівника міліції до виду служби (карний розшук, патрульно-постова, паспортна служба тощо), стажу роботи в органах внутрішніх справ та від конкретної служби (посади). Одна й та ж ситуація, пов'язана, наприклад, з виглядом крові, трупів, стражданнями потерпілих, психологічно невідповідним, невідповідним працівником сприймається як екстремальна, а його досвідченим колегою – як дещо напруженою, але знайомою, може навіть певною мірою і звичною. Найбільш вразлива до стресу є емоційно-почуттєва сфера

особистості. Поряд з нею впливу зазнають психомоторні реакції (здригання кінцівок, зміна голосу, жестикуляція, міміка), пізнавальні процеси (стійка концентрація уваги, коли співробітник не чує прямих звернень до нього, «провали» у пам'яті, порушення логічного мислення).

Такі висновки теорії психології мають безпосереднє практичне значення для роботи органів внутрішніх справ. У діяльності працівників міліції конфлікти, екстремальні ситуації закладені в самій природі цієї діяльності. Вона здійснюється в постійній напрузі, в екстремальних умовах. Особливо це стосується застосування вогнепальної зброї, спецзасобів, затримання злочинців.

Ризик – це специфічний компонент людської поведінки. З одного боку, вибір вчинків завжди пов'язаний з ризиком, бо суб'єкт шляхом вибору рішення намагається усунути певний ризик, пов'язаний з поведінкою інших людей або з дією сил природи чи техніки; з іншого – невдалий вибір часто породжує власний ризик, спрямований і на себе, і, ймовірно, на інших людей.

Уже така специфіка взаємодії вибору і ризику свідчить про те, що вибір, і на цьому слід наголосити, навіть асоціюється з ризиком, а точніше – вони завжди «гостросюжетно» співіснують. Тому вибір і ризик – це опосередковані (і суб'єктивно, і об'єктивно), органічно взаємопов'язані властивості людської психіки, бо «вибір шляху повинен розпочинатись із визначення своїх можливостей, своєї сутності, погляду на ситуацію і на себе» [2, с. 133].

Ризик має чимало різновидів: професійний, побутовий, суспільний, спортивний тощо. Існує багато термінологічних різновидів цього поняття: виробничий ризик, діючий ризик, невинуватий ризик, підвищений ризик, ризик випадкової загибелі, надзвичайний ризик, професійний ризик тощо. Але найпоширеніше і водночас значною мірою узагальнювальне поняття – це професійний ризик, тобто ризик професії як певний, обов'язковий структурний елемент трудової діяльності. Носієм ризику професії є працівник – учасник трудового процесу. Працівник, що ризикує (або група працівників) під час виконання трудових функцій, ризикує індивідуально або колективно. Людина, що ризикує, – працівник, який завжди сприймає чи створює професійні ризики.

Найхарактернішою особливістю професійно-трудової діяльності є те, що навіть її універсальна безпека є концептуально віддаленим носієм небезпек, бо абсолютної безпеки за виконання професійних функцій фактично не існує. Згадаємо в цьому аспекті визнане термінологічне визначення: «Безпека – стан діяльності, при якому із певною імовірністю виключені прояви небезпеки при відсутності надмірної небезпеки» [3, с. 137], тобто звичайний (незначний) рівень небезпеки залишається зав-

жди і впевнено можна зазначити, що поняття безпеки повністю виключає тільки надмірну небезпеку, тобто явну, значну її форму. Тому в основі ризику небезпек професійної роботи лежить критерій їх насиченості, тобто ризик – кількісна оцінка небезпеки. Ризик прийнято визначати як частоту або імовірність виникнення однієї події під час настання іншої.

Якщо професійний ризик визначає певний рівень ймовірності заподіяння шкоди здоров'ю людей залежно від науково-технічного стану умов виробництва, то ризиковість – це ризикова властивість такого процесу навіть тоді, коли він загалом відповідає вимогам безпеки праці, регламентованим установленою нормативно-технічною документацією щодо охорони праці (правилами та інструкціями, виконання яких забезпечує безпеку учасників трудового процесу). Тут фактично йдеться про гранично допустимий рівень виробничого фактора. Його дія в процесі трудової діяльності не повинна призводити до травмвань, захворювань або інших розладів у стані здоров'я не тільки теперішнього, а навіть і подальшого покоління.

Особливо цей фактор стосується деяких професій з високою концентрацією ризиковості. Наприклад, «підвищені ризик та небезпека – це невід'ємні складові професійної діяльності працівників органів внутрішніх справ» [4, с. 194].

Головну небезпеку професійних ризиків слід вбачати не в їх ізольованому змісті, а в їх багатовекторних, як правило, непередбачених сполученнях. Такі сполучення характеризуються багатьма ознаками, головні з яких такі:

- ризики негативно «збагачуються» потоками явно непередбачених, суто випадкових подій;
- виникнення кожного конкретного випадку «агресії» ризиків;
- ініціаторами пробудження активності професійних ризиків найчастіше є помилки людей, раптова відмова техніки (технології), ті чи інші зовнішні впливи природних явищ.

Висновки. Ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в цій обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано сподівалася, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам. Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

---

1. Адміністративна діяльність: навч. посіб. / М.В. Ковалів, З.Р. Кісіль, Д.П. Калянов та ін. – К.: Правова єдність, 2008. – 432 с.

2. Кириленко К.М. Концепція людини та культури Карла Роджерса / К.М. Кириленко // Вісн. Київ. нац. ун-ту. – К., 2002. – С. 133–138.

3. Зеркалов Д.В. Основні терміни і визначення / Д.В. Зеркалов // Проблеми безпеки життєдіяльності: наук.-метод. матеріали. – Кн. 1. – К., 1999. – С. 137.

4. Матюхіна Н.П. Управління персоналом органів внутрішніх справ України. Теоретичні та прикладні аспекти / Н.П. Матюхіна. – Х., 1999. – С. 194.

Ковалив М.В. Психологические основы профессионального риска в деятельности органов внутренних дел

Рассматривается профессиональный риск в деятельности органов внутренних дел. Выделяются тактико-операционные и ситуативно-психологические факторы, действие которых может повлечь необратимые последствия. Рассматривается классификация выбора рискованной формы поведения в зависимости от наличия или отсутствия ситуативного фактора.

Ключевые слова: профессиональный риск, психологические основы, органы внутренних дел, стресс, профессиональная подготовка.

Kovaliv M.V. Psychological principles of occupational hazards in the work of organs of internal affairs

The article is devoted to occupational hazards in the work of organs of internal affairs. Tactical and operational, situational and psychological factors causing irreversible consequences are defined. The classification of risk behaviors choices depending on the presence or absence of situational factors is considered.

Key words: professional risk, psychological principles, organs of internal affairs, stress, professional training.

УДК 316.752/.754

Н.В. Коваліско

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ТА ВІДЧУТТЯ ВЛАСНОЇ БЕЗПЕКИ В ОЦІНКАХ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Виокремлено та проаналізовано феномен соціального самопочуття, розглянуто поняття відчуття безпеки громадян нашої держави.

Ключові слова: психічне здоров'я, рівень особистої безпеки, правоохоронні органи.

Постановка проблеми. Психологічна підсистема системи національної безпеки містить низку компонентів: психічне здоров'я окре-